

**การพัฒนาแนวทางการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในการสืบสานภูมิปัญญา
ท้องถิ่นผ่านเรื่องเล่า กรณีศึกษา ตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่**

**THE DEVELOPMENT OF ELDERS PARTICIPATION IN CONTINUING
LOCAL WISDOMS THROUGH NARRATIVES: THE CASE OF BAAN NHOON
SUB-DISTRICT, SONG DISTRICT, PHRAE PROVINCE**

พัฒนาภาณุ ทูลธรรม และคณะ*

Pattanaphanu Tooltham and Others

บทคัดย่อ

การศึกษาภูมิปัญญาท้องถิ่นของตำบลบ้านหนุนใช้วิธีการเรื่องเล่าผนวกกับการวิจัยเชิงคุณภาพโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อค้นหาภูมิปัญญาท้องถิ่นจากประสบการณ์ชีวิตของผู้สูงอายุประชาชนชาวบ้าน ค้นหาอุปสรรคที่ขัดขวางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น และร่วมสร้างแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ความยั่งยืน โดยมีกลุ่มเป้าหมายเป็นประชาชนชาวบ้านผู้สูงอายุ 7 ท่าน เข้าสู่กระบวนการสัมภาษณ์ลุ่มลึกและสนทนากลุ่ม ซึ่งการเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายใช้วิธีการเฉพาะเจาะจงและแบบลูกโซ่ ข้อค้นพบที่เกิดขึ้นคือ ภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบ้านหนุนสามารถแบ่งได้ 6 ด้านคือ ด้านการละเล่น ด้านการอนุรักษ์ป่า ภูมิปัญญาภาษาถิ่น ด้านประเพณีพิธีกรรม ด้านการทำสมุนไพร และด้านงานฝีมือ อย่างไรก็ตาม ตำบลบ้านหนุนต้องเผชิญกับอุปสรรคสำคัญในการรื้อฟื้นและสืบสานภูมิปัญญา คือ อิทธิพลของภาวะความทันสมัย ลัทธิบริโภคนิยม และวัตถุนิยม ช่องว่างระหว่างวัยระหว่างผู้สูงอายุกับเยาวชน และคำถามเกี่ยวกับความคุ้มค่าในการลงทุนเรื่องภูมิปัญญา ทั้งนี้ ผู้ร่วมวิจัยได้เสนอแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบ้านหนุนไว้หลายแนวทาง คือ การจัดตั้งพิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น การตั้งกลุ่ม ชมรม เครือข่ายที่มีกิจกรรมอย่างต่อเนื่อง การพัฒนาตำบลสู่แหล่งท่องเที่ยวเชิงนิเวศวัฒนธรรมโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน การให้ความสำคัญที่มากขึ้นกับการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของหลักสูตรในโรงเรียน โดยแนวทางเหล่านี้เป็นทางเลือกที่ตำบลบ้านหนุนสามารถนำไปพิจารณาต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ความยั่งยืนได้

*อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

ปริญญา หวันเฒ่า อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

สุเทพ คำเมฆ อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

พิกุล จิตมณี อาจารย์ประจำหลักสูตรสาขาวิชาสังคมสงเคราะห์ศาสตร์ วิทยาลัยการจัดการและพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏพิบูลสงคราม

คำสำคัญ: ภูมิปัญญาท้องถิ่น, ผู้สูงอายุ, เรื่องเล่า, การมีส่วนร่วม

ABSTRACT

The study of Baan Nhoon local wisdoms was conducted by narrative approach with qualitative research which aims at finding local wisdoms through life experiences of elderly philosophers, identifying main obstacles in which hinder local wisdom revitalization, and co-creating feasible pathways for continuing local wisdoms towards sustainability. 7 elderly philosophers were cordially invited to in-depth interview and focus group discussion with purposive and snowball approach from the area-based researcher. The inquiry found that local wisdoms in Baan Nhoon District can be categorized into 6 types including recreation, community forest conservation, Lanna language, local rituals, herbal production and handcrafts. However, there are several obstacles for Baan Nhoon to revitalize local wisdoms i.e. modernization influence, consumerism and materialism, generation gap between elderly and youth, and cost-benefit dilemma for investing local wisdoms. Thus, Baan Nhoon community should rethink and improve some mechanisms for continuing its local wisdoms. For instance ; establishing the local museum, installing group/club/internal network that create consecutively local wisdom activities, developing community-based tourism integrated by eco-cultural perspective, integrating local wisdoms into school in term of "local curriculum". Also, these suggestions will alternatively revitalize and continue Baan Nhoon's local wisdoms towards sustainability based on social support and local participation.

Keywords: Local Wisdoms, Elders, Narratives, Participation

1. บทนำ

ภายใต้สังคมไทยก้าวสู่การเป็นสังคมผู้สูงอายุ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน ชุมชน ตลอดจนทั้งสถาบันการศึกษาจำเป็นต้องปรับตัวในการออกแบบนโยบายและวิธีการปฏิบัติงานที่ส่งเสริมความเป็นอยู่ที่ดีของผู้สูงอายุ ซึ่งเป็นพื้นฐานต่อการสร้างความเข้มแข็งของสถาบันครอบครัวและชุมชนโดยภาพรวม อย่างไรก็ตาม มิใช่ว่าผู้สูงอายุจะเป็นวัยที่รอรับบริการหรือสวัสดิการสังคมจากรัฐหรือเป็นผู้ได้รับการช่วยเหลือจากชุมชนเท่านั้น ในอีกมิติหนึ่ง ผู้สูงอายุเป็นประชากรเข้มแข็งที่จะสร้างสรรค์ชุมชนและสังคมให้ดำรงอยู่ได้อย่างมีคุณค่า มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนและสังคมโดยไม่เพียงพึ่งพิงบุคคลในครอบครัวและเจ้าหน้าที่รัฐและชุมชนเท่านั้น การออกแบบกิจกรรมเพื่อสนับสนุนหรือส่งเสริมให้ผู้สูงอายุดำรงชีวิตอยู่อย่างมีคุณค่า มีศักดิ์ศรีจึงเป็นสิ่งสำคัญเพื่อเปิดโอกาสให้ผู้สูงอายุได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นตนเอง มีเครือข่ายทางสังคมและได้รับการสนับสนุนทางสังคม อันนำไปสู่การพัฒนาผู้สูงอายุทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคมไม่เป็นผู้สูงอายุที่ซึมเศร้า

เมื่อพิจารณาจากยุทธศาสตร์การวิจัยของสำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ¹ ได้กล่าวถึงยุทธศาสตร์การวิจัยที่ 3 คือ การส่งเสริมและพัฒนาผู้สูงอายุ ผ่านกลยุทธ์จากการวิจัยที่ 4 โดยสนับสนุนผู้สูงอายุที่มีศักยภาพ กล่าวคือ 1) การวิจัยเพื่อส่งเสริมให้เกิดคลังปัญญากลางของผู้สูงอายุเพื่อรวบรวมภูมิปัญญาในสังคม 2) การวิจัยเพื่อส่งเสริมให้มีการเผยแพร่ภูมิปัญญาของผู้สูงอายุ สะท้อนให้เห็นว่า การวิจัยเพื่อส่งเสริมและพัฒนาผู้สูงอายุที่มีศักยภาพมีความสำคัญยิ่ง นอกจากนี้การส่งเสริม รวบรวม และเผยแพร่ภูมิปัญญาท้องถิ่นจากองค์ความรู้และประสบการณ์ของผู้สูงอายุยังเป็นส่วนหนึ่งที่ทำให้เกิดความเข้มแข็งของชุมชนและสังคมด้วย

ทั้งนี้ จากหลักสูตรโรงเรียนผู้สูงอายุขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่² ระบุถึงความสำคัญของการสืบสานหรือการธำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญาและศิลปวัฒนธรรมท้องถิ่น เป็นส่วนหนึ่งของวัตถุประสงค์ของการจัดตั้งโรงเรียนผู้สูงอายุ ซึ่งการมีคุณภาพชีวิตที่ดีของผู้สูงอายุในทุกมิติทั้งร่างกาย จิตใจ อารมณ์ และสังคม กิจกรรมหรือเนื้อหาที่เกี่ยวข้องกับภูมิปัญญาหรือศิลปวัฒนธรรมนี้เข้าไปช่วยหนุนเสริมในประเด็นดังกล่าว ทั้งยังจำเป็นต้องมีการจัดการความรู้ (knowledge management: KM) เพราะจากการสะท้อนของเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนุนและสถานการณ์ของตำบล พบว่า ยังขาดการสืบสานภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่น โดยเฉพาะอย่างยิ่งการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ โดยปราชญ์ชาวบ้านส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุ ซึ่งพร้อมพูนด้วยองค์ความรู้และประสบการณ์ที่จะนำพาบุคคลรุ่นหลานหรือชุมชนก้าวไปข้างหน้าด้วยการรักษา พัฒนา สืบทอด และต่อยอดภูมิปัญญาและวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้น ถ้าขาดการจัดการความรู้หรือการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นแล้ว ชุดขององค์ความรู้และประสบการณ์ที่สะท้อนตัวตนหรือเอกลักษณ์ท้องถิ่นก็จะสูญหายหรือถูกกลืนไปในกระแสสังคม ระบบคุณค่าและวัฒนธรรมท้องถิ่นที่ผู้คนในชุมชนเป็นเจ้าของไม่ได้การพัฒนา สานต่อ หรือถ่ายทอดให้ดำรงอยู่กับท้องถิ่นอย่างยั่งยืน

ดังนั้น การพัฒนาแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุจึงเปรียบเสมือนวิธีการที่ทำให้ผู้สูงอายุเป็นผู้สูงอายุที่แข็งแรง (active aging) เป็นผู้นำชุมชนด้านการอนุรักษ์และสืบสานภูมิปัญญา เสริมสร้างความเป็นเจ้าของชุมชน (sense of belonging) ผ่านภูมิปัญญาและวัฒนธรรมเกิดความภูมิใจที่คุณค่าหรือภูมิปัญญาอันสะท้อนอัตลักษณ์ของท้องถิ่นตนเองมิได้สูญหายไป นอกจากนี้กิจกรรมที่ดึงดูดผู้สูงอายุเข้ามามีส่วนร่วมแสวงหาแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นยังเป็นการสนับสนุนให้เกิดเครือข่ายทางสังคมและการสนับสนุนทางสังคมระหว่างผู้สูงอายุด้วยกันเอง คนต่างวัย ประชาชนในชุมชน ตลอดจนทั้งเจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติงานด้วย ส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมองเห็นคุณค่าในตนเอง (self-esteem) หรือเรียกว่า “แก่อายุมีคุณค่า ชาวอย่างมีคุณภาพ” ซึ่งแม้ว่าจะมีหลักสูตรที่มีเนื้อหาว่าด้วยภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่ยังคงพบว่าชุมชนตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่ยังขาดการสืบสานและการจัดการความรู้ด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างเป็นระบบ ด้วยเหตุนี้ การวิจัยโดยใช้เทคนิคเรื่องเล่าจากประสบการณ์ของผู้สูงอายุร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพจึงเป็นเครื่องมือสำคัญสู่การพัฒนาศักยภาพของผู้สูงอายุให้ชุมชนและสังคมตระหนักถึงคุณค่าและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้สูงอายุ สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต (lifelong learning) ธำรงไว้

¹ สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ, ยุทธศาสตร์การวิจัยรายสาขา :ด้านสังคมผู้สูงอายุ, ม.ป.ท, 2555, หน้า 6.

² องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนุน,คู่มือปฐมนิเทศ โรงเรียนสร้างสุขผู้สูงอายุตำบลบ้านหนุน, องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่, 2560, หน้า 5-10.

ซึ่งอัตลักษณ์ทางภูมิปัญญาและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการกำหนดนโยบาย สาธารณะว่าด้วยการพัฒนาท้องถิ่นด้านการทำนุบำรุงรักษาศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญา จนกระทั่งนำไปสู่ ความเข้มแข็งของชุมชนท้องถิ่นอย่างยั่งยืนต่อไป

2. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

2.1 เพื่อค้นหาเรื่องราวซึ่งเป็นประวัติศาสตร์ของชุมชนผ่านการเล่าเรื่องจากประสบการณ์ชีวิตของ ผู้สูงอายุปราชญ์ชาวบ้าน

2.2 เพื่อศึกษาอุปสรรคในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่

2.3 เพื่อค้นหาแนวทางในการส่งเสริมการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่

3. วิธีดำเนินการวิจัย

ใช้เทคนิคการวิจัยแนวเรื่องเล่า (narrative approach) ร่วมกับการวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) เพื่อค้นหาเรื่องราวประวัติชีวิตของบุคคล โดยเฉพาะผู้สูงอายุปราชญ์ชาวบ้านเชื่อมโยงกับ ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่ ซึ่งเรื่องเล่าหรือประวัติชีวิตของปราชญ์ ชาวบ้านผู้สูงอายุนี้เชื่อมโยงกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น มีสาระที่ที่น่าสนใจ ประกอบด้วย จุดเริ่มต้น จุดเปลี่ยนของชีวิต เหตุการณ์ ตัวละคร บุคคล การให้ความหมายต่อชุดของ ประสบการณ์ ตลอดทั้งช่วงเวลาของเหตุการณ์นั้นๆ เพื่อค้นหาเรื่องราวที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นซึ่งอาจเป็นทุน ทางความคิดหรือเป็นวัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรมก็ได้

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

ใช้นักวิจัยเป็นเครื่องมือการวิจัย (researchers as research instruments) ซึ่งเป็นไปตามหลักการของ การวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) โดยการใช้การวิจัยแนวเรื่องเล่าเป็นส่วนหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพ ทั้งนี้ในความถูกต้องของข้อมูล ที่วิจัยจะตรวจสอบข้อมูลซึ่งกันและกัน และมีกระบวนการคืนข้อมูลหรือองค์ ความรู้สู่ท้องถิ่น อันเป็นกระบวนการของการตรวจสอบหลายช่องทาง (triangulation) เพื่อความน่าเชื่อถือ ของผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษาวิจัย

การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมาย

ใช้การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายแบบเจาะจง (purposive) โดยคัดเลือกจากผู้สูงอายุที่เป็นปราชญ์ ชาวบ้านจากการแนะนำของเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่เพื่อสืบค้น เรื่องเล่าหรือประสบการณ์ชีวิตที่เชื่อมโยงกับการเปลี่ยนแปลงของชุมชน บทสะท้อนที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น กอปรกับการใช้การเข้าถึงกลุ่มเป้าหมายแบบลูกโซ่ (snowball) จากผู้สูงอายุนักปราชญ์ท่านหนึ่งไปสู่อีกท่าน หนึ่ง โดยจะเก็บข้อมูลเรื่องเล่าจากการสัมภาษณ์ลุ่มลึกกับปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุทั้งสิ้น 6 ท่าน ขณะที่การ จัดการสนทนากลุ่มจะจัดขึ้นผ่านความสมัครใจเข้าร่วมของผู้สูงอายุจากโรงเรียนผู้สูงอายุภายใต้สังกัดองค์การ บริหารส่วนตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่

แผนการดำเนินงาน

ระยะเวลาโครงการ 9 เดือน

วันที่เริ่มต้น 1 พฤษภาคม พ.ศ. 2560 วันที่สิ้นสุด 31 มกราคม พ.ศ. 2561

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล

1. การสัมภาษณ์ลุ่มลึก (in-depth interview)
2. การสนทนากลุ่ม (focus group discussion)

การวิเคราะห์ข้อมูล

ใช้การวิเคราะห์เรื่องเล่า (narrative analysis) ผ่านการให้ความหมายต่อประสบการณ์ชีวิตและการตีความประสบการณ์ชีวิตหรือเรื่องเล่าจากการสัมภาษณ์ลุ่มลึกโดยให้อิสระกับผู้ให้ข้อมูลในการเริ่มต้นและสิ้นสุดการบอกเล่าเรื่องราวเชื่อมโยงกับบริบทและพลวัตแวดล้อมของชุมชนและสังคม กอปรกับการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ที่ได้จากการสนทนากลุ่มกำหนดเป็นหัวข้อใหญ่ (themes) หัวข้อย่อย (sub-themes) และร้อยเรียงแนวคิดทฤษฎีจากการปรัศนัวรรณกรรม

4. ผลการวิจัย

ข้อค้นพบจากการวิจัยสามารถอธิบายตามวัตถุประสงค์การวิจัยดังนี้

ประการแรก เรื่องเล่าและประสบการณ์ชีวิตของปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุตำบลบ้านหนุนจากการสืบค้น พบว่า ตำบลบ้านหนุนมีภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นหลากหลาย ซึ่งการวิจัยนี้เก็บเกี่ยวเพียงบางส่วนอันเรียกว่าเป็น “เสี้ยวหนึ่งของประสบการณ์ชีวิต” ที่ถ่ายทอดผ่านเรื่องเล่าของผู้สูงอายุปราชญ์ชาวบ้านในแต่ละด้าน ดังนั้นผู้สูงอายุปราชญ์ชาวบ้านจึงเป็นผู้ร่วมวิจัยที่ช่วยประกอบสร้างความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นบ้านหนุน จำแนกเป็น 6 ด้าน ได้แก่

1. ภูมิปัญญาด้านการเล่น (recreational local wisdom) เมื่อพิจารณาผิวเผินดูเหมือนว่า ภูมิปัญญานี้จะไม่ได้ให้คุณค่าใดๆ แต่จากประสบการณ์ชีวิตของตาหมื่น การรำเลอลากหางนอกจากจะทำให้ผู้คนที่เข้าร่วมรู้สึกสนุกสนานแล้ว ยังเป็นกิจกรรมที่ทำให้ผู้สูงอายุผ่อนคลายความเครียด เป็นการรำเพื่อฟื้นฟูสมรรถภาพทางร่างกายของผู้สูงอายุที่นำมาใช้เสมอในกิจกรรมของโรงเรียนผู้สูงอายุตำบลบ้านหนุน

2. ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน (local wisdom of community forest conservation) ซึ่งได้สืบค้นจากประวัติชีวิตการต่อสู้ของลุงคำ ฟองจันทร์กว่า 30 ปี พบแรงบันดาลใจที่มองเห็นตนเองเชื่อมโยงกับสรรพสิ่งในธรรมชาติตั้งแต่เด็ก นำพาสู่การต่อสู้เพื่อชุมชนท้องถิ่นเมื่อ 20 ปีที่แล้วโดยเผชิญกับความท้าทายหลายประการ อาทิ นโยบายรัฐและการรุกรานของกลุ่มทุนแสวงหาประโยชน์จากป่าไม้อย่างมหาศาล ตลอดทั้งการไม่เห็นด้วยของผู้นำและคนในท้องถิ่น แต่ด้วยความมุ่งมั่น การทำให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงเป็นรูปธรรม ผลที่เกิดขึ้นเกิดการอนุรักษ์ป่าต้นน้ำห้วยป้อม และกลายเป็นตำนานการต่อสู้เล่าขานในเวลาต่อมา

3. ภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนา (local wisdom of Lanna language) จากเรื่องเล่าของลุงจ๋านง ดูเหมือนว่าการเรียนภาษาล้านนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งการสามารถเขียนภาษาล้านนาได้ของผู้คนภาคเหนือปัจจุบันจะเลือนหายอย่างค่อยเป็นค่อยไป ประสบการณ์การบวชและเรียนรู้ที่วัดมีส่วนสำคัญนำพาให้ลุงจ๋านงเป็นผู้นำในการประกอบพิธีกรรมของชุมชนท้องถิ่น

4. ภูมิปัญญาด้านประเพณีพิธีกรรมท้องถิ่น (local wisdom of traditional rituals) จากการศึกษาพบว่า ท้องถิ่นตำบลบ้านหนองมีพิธีกรรมและงานประเพณีมากมายตลอดทั้งปีอันโดดเด่น เช่น การรับขวัญควาย การบูชาตัวตังสี่ (บูชาเทวดาตัวตังสี่) ซึ่งประเพณีพิธีกรรมดังกล่าวในปัจจุบันยังคงได้รับการสืบทอดมา แม้ว่าความพิถีพิถันในการจัดงานเริ่มสั่นคลอนลงบ้าง แต่อย่างน้อยที่สุดประเพณีหรือพิธีกรรมเหล่านี้เป็นช่องทางหรือโอกาสหนึ่งของการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนเป็นเครือข่ายเข้าร่วมกิจกรรมทางวัฒนธรรม

5. ภูมิปัญญาด้านการทำสมุนไพร (local wisdom of herbal production) พบจากประสบการณ์ของป้าหลั่นเจ้าของ “บ้านสมุนไพร” อันเป็นการแพทย์กระแสทางเลือกของผู้คนในชุมชนและยังมีคุณค่าเป็นจุดเริ่มต้นในการต่อยอดภูมิปัญญาสู่เชิงพาณิชย์ได้แม้ว่าเจ้าของภูมิปัญญาจะผลิตโดยมุ่งหวังเพียงเพื่อทำบุญตามจิตสาธารณะเท่านั้น

6. ภูมิปัญญาด้านงานฝีมือ (handcraft local wisdom) โดยพบจากประสบการณ์ชีวิตของตาหลั่นเจ้าของกระดิ่งวัวกระดิ่งควายที่กลายเป็นตำนานไม่ได้ถูกนำมาใช้ในปัจจุบันเพราะการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตและพลวัตของสังคม กระดิ่งวัวกระดิ่งควายจึงกลายเป็นเพียงวัสดุมีไว้เพื่อประดับและให้เสียงเท่านั้น นอกจากนี้เรื่องเล่าของพระครูอธิการระชน เจ้าอาวาสวัดบ้านหนองใต้ผู้ริเริ่มรวมกลุ่มทอผ้าฝ้ายพื้นเมืองโดยกลุ่มผู้สูงอายุ และภูมิปัญญาด้านงานฝีมือนี้ก็สามารถสร้างมูลค่าในเชิงพาณิชย์หากแสวงตลาดรองรับที่เหมาะสม

ประการที่สอง ในการดำเนินงานเพื่อให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นคงอยู่เคียงกับอัตลักษณ์ของท้องถิ่นบ้านหนองก็ต้องเผชิญกับอุปสรรคอันเป็นเงื่อนไขให้การดำเนินงานเกิดข้อจำกัดที่ต้องแสวงหาแนวทางแก้ปัญหาได้แก่

1. กระบวนการกลายเป็นสมัยใหม่ (modernization) ครอบงำ ซึ่งท้องถิ่นต้องเผชิญแทบทุกพื้นที่ ขึ้นอยู่กับว่าแต่ละท้องถิ่นจะสามารถนำความเป็นท้องถิ่น (localization) เข้าไปอยู่ในท่ามกลางภาวะสมัยใหม่นี้ได้อย่างไร มากน้อยแค่ไหนเพราะวิถีชีวิตและวิถีการผลิตได้เปลี่ยนแปลงไป เกษตรกรรมแบบดั้งเดิมแทบไม่มีหลงเหลืออยู่ นำมาซึ่งประเพณีและภาษาของท้องถิ่นเริ่มพร่าเลือนลงทุกขณะ

2. ช่องว่างระหว่างวัย เด็กและเยาวชนขาดความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติเกี่ยวกับภูมิปัญญา และภูมิปัญญานั้นถูกผูกขาดเพียงแค่ผู้สูงอายุปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้เท่านั้น ทั้งนี้ในการดำเนินงานเกี่ยวกับวัฒนธรรมหรือที่เรียกว่า “ปฏิบัติการทางภูมิปัญญา” (local wisdom action) บางอย่างจำเป็นต้องอาศัยประสบการณ์และทักษะเฉพาะในการดำเนินงาน เช่น ประเพณีพิธีกรรมที่ต้องอาศัยปราชญ์ชาวบ้านที่ได้ศึกษามาเป็นระยะเวลานาน รวมทั้งการทอผ้าฝ้ายพื้นเมืองและการทำสมุนไพรต้องอาศัยทักษะและความละเอียดอ่อนในกระบวนการผลิต

3. ลัทธิบริโภคนิยมและวัตถุนิยมส่งผลต่อจิตสำนึกสาธารณะของเยาวชน เป็นผลสืบเนื่องจากพลวัตทางสังคมสู่ภาวะความทันสมัย อิทธิพลของสื่อ การอพยพย้ายถิ่นเพื่อการศึกษาและการประกอบอาชีพของคนรุ่นใหม่มาซึ่งความละเลยเพิกเฉยต่อความสนใจในภูมิปัญญาท้องถิ่น ภูมิปัญญาจึงถูกลดทอนคุณค่าลงเพียง “สิ่งโบราณล้ำสมัย” ยิ่งไปกว่านั้น ในการปฏิบัติการทางภูมิปัญญาบางอย่าง อาทิ การอนุรักษ์ป่า การประกอบพิธีกรรม และการทำสมุนไพร มองอีกแง่มุมมองหนึ่งผู้ที่ดำเนินงานได้ต้องมีจิตสำนึกสาธารณะ (public-mind consciousness) เป็นส่วนสำคัญด้วยในการขับเคลื่อนเพราะเป็นงานที่อาจไม่ก่อให้เกิดรายได้ เป็นงานอาสา ด้วยเหตุนี้การสร้างเครือข่ายทางสังคมกับเยาวชนและการเสริมสร้างการมีส่วนร่วมกับเยาวชนสู่การต่อ

ยอดภูมิปัญญาให้ยั่งยืนยังคงเป็นอุปสรรคสำคัญ เนื่องจากกลุ่มบุคคลเหล่านี้เป็นคนรุ่นใหม่ที่จะขึ้นการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นกับสังคมท้องถิ่นทั้งในปัจจุบันและอนาคต

4. คุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่นกำลังถูกตั้งคำถามที่ทำนายว่าคัมค่าแก่การลงทุนหรือไม่ เช่น การธำรงรักษาภาษาล้านนา เพราะการดำรงชีวิตและการประกอบอาชีพใช้ภาษาไทยกลางและภาษาต่างประเทศเท่านั้น ภาษาล้านนาจึงเสมือนถูกลดคุณค่า พิธีกรรมบูชาท้าวทั้งสี่หรือพิธีกรรมตามเทศกาลต่างๆที่ยาวนานยังคงจำเป็นหรือไม่ แม้กระทั่งการทำสมุนไพรรและการทอดผ้าคัมค่ากับการลงทุนหรือไม่ เพราะต้องใช้ทักษะความชำนาญ และความละเอียดอ่อนพอสมควร ยังคงเป็นคำถามสำคัญอยู่ในเมื่อยังไม่สามารถต่อยอดสิ่งเหล่านี้สู่เชิงพาณิชย์ได้ การทำสมุนไพรรและการทอดผ้าพื้นเมืองจึงกลายเป็นเพียงกิจกรรมคลายเครียดของปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุเท่านั้น

อย่างไรก็ตาม การขับเคลื่อนสังคมท้องถิ่นที่ธำรงไว้ซึ่งภูมิปัญญามีอาจพิจารณาจากอุปสรรคในแง่ของปัจจัยขัดขวาง แต่มองในมุมกลับ คือ สิ่งเหล่านี้สามารถกลายเป็นช่องทางหรือโอกาสในการแสวงหาแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบ้านหนองน้ำน้อยความยั่งยืนได้บนพื้นฐานเป้าหมายและความมุ่งมั่นในเชิงกระบวนการว่า ผู้คนในชุมชนจะเป็นภาคีเครือข่ายสำคัญ มีส่วนร่วมในการดำเนินงานเชิงวัฒนธรรมตลอดทั้งกระบวนการ ซึ่งจากข้อค้นพบงานวิจัยสามารถสรุปแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบ้านหนองน้ำน้อยได้ดังนี้

1. พลิกวิกฤตเป็นโอกาส รื้อสร้างวาทกรรมจาก “โบราณไร้คุณค่า” เป็น “ยิ่งเก่ายิ่งมีคุณค่า” เป็นที่ทราบว่ภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบ้านหนองน้ำน้อยมีหลากหลาย การเก็บรวบรวมข้อมูลจนกระทั่งจัดตั้ง “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” ได้ควบคู่ไปกับการสนับสนุนการท่องเที่ยวโดยใช้ชุมชนเป็นฐานที่จะกล่าวต่อไป จัดตั้งกลุ่ม ชมรม และเครือข่ายเป็นรูปธรรมมีกิจกรรมต่อเนื่อง จากคำสะท้อนของปราชญ์

2. ชาวบ้านผู้สูงอายุหลายท่าน พบว่า กลุ่ม ชมรม และเครือข่ายที่เป็นรูปธรรมโดยมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องเป็นเงื่อนไขสำคัญสู่การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นอย่างยั่งยืน ซึ่งกลุ่ม ชมรม และเครือข่ายนี้ไม่เพียงผู้สูงอายุ แต่หมายถึงคนในชุมชนทุกเพศทุกวัย ทั้งเด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ ตลอดจนวัยกลางคนที่มีส่วนเชื่อมโยงประสานเพื่อลดช่องว่างระหว่างวัยระหว่างผู้ถ่ายทอดภูมิปัญญากับผู้สืบทอดภูมิปัญญา

3. ออกแบบหลักสูตรท้องถิ่นร่วมกับโรงเรียนโดยให้ความสำคัญกับภูมิปัญญามากขึ้น ทั้งนี้ การออกแบบการเรียนการสอนทั้งระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษาโดยให้ท้องถิ่นมีส่วนร่วมเป็นวาทกรรมที่เกิดขึ้นในสังคมไทยระยะเวลาดังกล่าวในเชิงปฏิบัติยังเป็นข้อจำกัดอยู่เนื่องจากระบบการศึกษาท้องถิ่นยังถูกรวบรัดและเป็นรูปแบบการรวมศูนย์อำนาจอยู่ (centralization) การหวงคิดโดยเน้นภูมิปัญญาท้องถิ่นให้มีบทบาทมากขึ้นในระบบการศึกษาส่วนกลางจึงต้องให้ความสำคัญอย่างจริงจังเพื่อปลูกจิตสำนึกเด็กและเยาวชนผ่านสถาบันการศึกษา

4. พัฒนาดำบลสู่รูปแบบการท่องเที่ยวโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน โดยบูรณาการในมิติการท่องเที่ยวเชิงนิเวศและวัฒนธรรม ประเด็นนี้สำคัญยิ่ง เพราะผู้คนในชุมชนและผู้นำบางครั้งมองข้ามทุนทางสังคมและวัฒนธรรมของท้องถิ่นภายในพื้นที่ ซึ่งในการพัฒนาดำบลสู่รูปแบบการท่องเที่ยวโดยใช้ชุมชนเป็นฐานนี้ก็ไม่อาจดำเนินการเพียงตำบลเดียวหากแต่เกิดจากการสนับสนุนและส่งเสริมจากอำเภอสอง และจังหวัดแพร่ ขณะเดียวกันอำเภอสองมีทุนทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับ ภาษา การดำรงชีวิต ประเพณีพิธีกรรมวรรณกรรมลิลิตพระลอ มีทุนทางทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมคือ มีอุทยานแห่งชาติแม่ยม ทั้งมิติ

วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมนี้สามารถบูรณาการสร้างตำบลบ้านหนุนเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการท่องเที่ยวเพื่อกระจายรายได้สู่คนในชุมชนภายใต้การคงไว้ซึ่งทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่นได้

5. ผลักดันประเพณีพิธีกรรมเพื่อเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของคนในท้องถิ่น ทั้งนี้ ประเพณีพิธีกรรมบางอย่างยังมีความจำเป็นต่อการดำรงชีวิตของชาวท้องถิ่นบ้านหนุนในแง่ที่ว่าเป็นกระบวนการสร้างภาคีเครือข่ายในการทำงานบนพื้นฐานความสัมพันธ์แบบไม่เป็นทางการผ่านประเพณีพิธีกรรม เพราะประเพณีพิธีกรรมเป็นเวทีหรือโอกาสที่ทำให้ผู้คนพบปะพูดคุยกัน สานสัมพันธ์ซึ่งกันและกันอันเป็นพื้นฐานสู่การสร้างกระบวนการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนให้เข้ามาดำเนินงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นมากขึ้น

6. กระบวนการปลูกจิตสำนึกกับเด็กและเยาวชนนอกเหนือจากการศึกษากระแสหลัก โดยสถาบันทางสังคมที่เป็นหน่วยย่อยที่สุดแต่สำคัญที่สุดควรมีบทบาทในเบื้องต้นคือสถาบันครอบครัว สถาบันครอบครัวเป็นสถาบันพื้นฐานในการจุดประกายทางความคิดและปัญญาของเยาวชนให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาจากการปฏิบัติของบรรพบุรุษ สถาบันศาสนา มีวัดเป็นอาทิอาจเข้ามามีบทบาทเรื่องพิธีกรรม ภาษาล้านนาด้วย ซึ่งกระบวนการปลูกจิตสำนึกและจุดประกายทางความคิดของเด็กและเยาวชนนี้ยังต้องอาศัยเครือข่าย “บวร” บ้าน วัด โรงเรียนบูรณาการกันเพื่อสร้างโอกาสและเวทีการเรียนรู้สำหรับเด็กและเยาวชนให้มีจิตสำนึกสาธารณะจนกระทั่งเข้ามาสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นสืบไป

7. การสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐอย่างเข้มข้น พบว่า ในการดำเนินงานด้านภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่อาจกระทำโดยปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุ หรือเพียงเยาวชนคนรุ่นใหม่เท่านั้น หากปราศจากการสนับสนุนหรือการมีส่วนร่วมจากหน่วยงานรัฐแล้ว การดำเนินงานดังกล่าวก็มิอาจสำเร็จลงได้ ซึ่งการสนับสนุนในที่นี้ไม่เพียงเรื่องงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ วิทยากรหรือทรัพยากรบุคคลเท่านั้น หากแต่เป็นวิธีคิดอันเกี่ยวข้องกับกระบวนการดำเนินงาน เวทีการเรียนรู้ รวมทั้งช่องทางหรือโอกาสทางการตลาดอันเป็นการต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่เชิงพาณิชย์ด้วย

5. อภิปรายผลการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาแนวทางการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านเรื่องเล่า กรณีศึกษา ตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่” เดิมทีนั้นมุ่งเป้ากลุ่มเป้าหมายในงานวิจัยเป็นปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุ ทว่าหากพิจารณาอย่างละเอียดแล้ว ในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ความยั่งยืนนั้นต้องอาศัยบุคคลหลายฝ่ายในท้องถิ่นทั้งปราชญ์ชาวบ้าน คนในชุมชน เด็ก เยาวชน คนรุ่นใหม่ ตลอดจนหน่วยงานในพื้นที่ซึ่งต้องมีส่วนร่วม และเป็นเครือข่ายสนับสนุนส่งเสริมซึ่งกันและกัน อย่างไรก็ตาม ในการพิจารณาผู้ร่วมสร้างความรู้ในการวิจัยครั้งนี้คือ ปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุที่ถ่ายทอดเรื่องราวภูมิปัญญาที่น่าสนใจนั้นสะท้อนให้เห็นแง่มุมหลายประการควรค่าแก่การอภิปราย กล่าวคือ จะเห็นว่า ผู้สูงอายุเป็นวัยที่ยังคงสร้างคุณค่า เปี่ยมด้วยความสามารถและศักยภาพที่สร้างคุณภาพการต่อคนในชุมชนท้องถิ่นอย่างมหาศาลสังเกตได้จากการสังสมองค์ความรู้ จนกระทั่งการปฏิบัติจนเกิดความชำนาญกลั่นกรองออกมาจนกลายเป็นภูมิปัญญา จึงกล่าวได้ว่า ภูมิปัญญาปราชญ์ชาวบ้านส่วนตัวกลายเป็นภูมิปัญญาของท้องถิ่น สะท้อนให้เห็นถึงพลังของกลุ่มผู้สูงอายุซึ่งเป็นพลเมืองแข็งขัน (active aging) ผ่านกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต (long-life learning) กล่าวคือ เรียนรู้ภูมิปัญญาทั้งด้วยตนเองและจากบรรพบุรุษตั้งแต่เป็นเด็ก ปฏิบัติการเรื่อยมาจนกระทั่งปัจจุบัน บางท่านยังคงถ่ายทอดสู่รุ่นลูกรุ่นหลานแม้ว่าเยาวชนให้ความสนใจในเรื่องราวดังกล่าวน้อย

ก็ตามที่ สอดคล้องกับการศึกษาของ นิตยา สุวรรณเพชร³ ที่ศึกษาพลังการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในชุมชน อำเภอเมือง จังหวัดอุบลราชธานี จำนวน 378 ราย พบว่า โดยรวมการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุอยู่ในด้าน การศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิต ทั้งนี้ สิ่งที่ชุมชนท้องถิ่นควรสนับสนุนและพัฒนาศักยภาพของผู้สูงอายุคือ การสนับสนุนให้ผู้สูงอายุมีส่วนร่วมอย่างเต็มที่ในกิจกรรมชุมชนและสังคมซึ่งสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าการ สนับสนุนให้เกิดกระบวนการศึกษาเรียนรู้ตลอดชีวิตเท่านั้น เพราะการทำให้เขารู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งของชุมชน และสังคมเป็นการเสริมสร้างความภูมิใจในตนเองของผู้สูงอายุ ตลอดจนสะท้อนให้เห็นว่าเขาดำรงชีวิตอย่างมี คุณค่าและศักดิ์ศรีในสังคม เช่นเดียวกับการที่ผู้สูงอายุปราชญ์ชาวบ้านได้บอกเล่าเรื่องราวภูมิปัญญาอันเป็น องค์ความรู้และการปฏิบัติที่ตนเองสั่งสมมาเป็นระยะเวลานานนั้นหลายท่านรู้สึกภูมิใจในตนเอง (self-esteem) อย่างน้อยที่สุดเขารู้สึกว่าตนเองยังคงมีคุณค่าและศักดิ์ศรี กิจกรรมชุมชนท้องถิ่นที่เป็นเรื่องราวภูมิปัญญาถูก บอกเล่าถ่ายทอดสืบสานถึงการมีเครือข่ายทางสังคมให้ผู้สูงอายุปราชญ์ชาวบ้านรับรู้ว่าเขายังคงได้รับการ สนับสนุนและส่งเสริมอยู่

ขณะเดียวกัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางอย่างของตำบลบ้านหนุน อาทิ พิธีกรรมบูชาท้าวทั้งสี่และการ ทำสมุนไพรรตามคำบอกเล่าจากประสบการณ์ชีวิตของปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุยังพบว่า ในการดำเนินชีวิต ส่วนตัวและชีวิตทางสังคมยังเกี่ยวข้องกับเรื่องความเชื่อและศรัทธาอยู่ สอดคล้องกับงาน ศึกษาของสมจิต แดนสีแก้ว และคณะ⁴ ที่ศึกษาการพัฒนาความสามารถในการดูแลตนเองและการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุใน จังหวัดขอนแก่นค้นพบข้อมูลที่น่าสนใจว่า ผู้สูงอายุดูแลสุขภาพตนเองตามความเชื่อและประสบการณ์ที่ได้ ถ่ายทอดกันมา เช่น ปวดเมื่อยตามตัว หลัง แขน ขา ก็จะบีบนิ้วตามบ้าน ทั้งนี้ผู้สูงอายุยังได้ใช้ภูมิปัญญา ของตนเองในการหารายได้บ้าง เช่น จักสาน ทอเสื่อ ปลูกผัก เลี้ยงไก่ ตลอดจนบทบาทต่อสังคมคือการร่วม หรือเป็นผู้นำกิจกรรมทางศาสนาและประเพณีในชุมชนนอกจากนี้กิจกรรมการร้องเพลงพื้นบ้านโดยใช้ศิลปะ ท้องถิ่น เช่น การนำแคนและกลองมาเล่น ทำให้ผู้สูงอายุคลายความกังวล หัวเราะมากขึ้น สดชื่น และอยาก เข้ามาร่วมกิจกรรมมากขึ้น การศึกษาภูมิปัญญาว่าด้วยการมีส่วนร่วมของปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุบ้านหนุนก็ เช่นเดียวกัน ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางอย่าง เช่น การรำเลอลากหางถูกนำมาประยุกต์ใช้ในกิจกรรมทางสังคม อย่างโรงเรียนผู้สูงอายุอบต.บ้านหนุน ผู้สูงอายุเป็นผู้นำประเพณีพิธีกรรมของท้องถิ่น ทั้งนี้บางกรณีเช่น การ ทำสมุนไพรรและการทอดผ้าผ้ายพื้นเมืองยังเป็นการทำให้ผู้สูงอายุปราชญ์ชาวบ้านตำบลบ้านหนุนมีความ พยายามใช้ภูมิปัญญาของตนเองในการแสวงหารายได้อยู่บ้าง

ทั้งนี้จากการทบทวนวรรณกรรมงานวิจัยที่เกี่ยวข้องสามารถนำเข้าสู่การพิจารณาเมื่อจะมีการ รวมกลุ่ม ชมรม หรือเครือข่ายผู้สูงอายุเพื่อสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่ความยั่งยืนได้นั้น การศึกษาของ Vimolpun Nitipong⁵ ซึ่งศึกษาการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในการพัฒนากลุ่มช่วยเหลือซึ่งกันและกัน (self-help group) พบว่า ปัจจัยที่ทำให้เกิดการรวมกลุ่มของผู้สูงอายุได้ดี ได้แก่ ความสามารถของผู้นำชุมชน การมี

³ นิตยา สุวรรณเพชร, พศพล้งด้านการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในชุมชน, วิทยานิพนธ์ปริญญาพยาบาลศาสตร มหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2554, หน้า 44-45.

⁴ สมจิต แดนสีแก้ว และคณะ, การพัฒนาความสามารถในการดูแลตนเองและการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุใน ชนบท จังหวัดขอนแก่น, ภาควิชาพยาบาลสาธารณสุขศาสตร์ คณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540, หน้า 48-49.

⁵ Vimolpun Nitipong, **Elderly Participation in Self-help Group Development**, Thesis Submitted of Doctor of Philosophy (Medical and Health Social Sciences) ,Faculty of Graduate Studies, Mahidol University, 2002, page 90.

ประสบการณ์ทำงานกับกลุ่มผู้สูงอายุมาก่อน มีการจัดประชุมเพื่อแบ่งปันความคิดและประสบการณ์เสมอ ในทางตรงกันข้าม ปัจจัยที่เป็นอุปสรรคในการรวมกลุ่มของผู้สูงอายุ ได้แก่ สมาชิกในกลุ่มประสบกับปัญหาสุขภาพที่เลวร้ายขึ้น การเดินทางที่ยากลำบาก โดยมีความสอดคล้องและใกล้เคียงกับปัจจัยที่ทั้งเอื้อและขัดขวางการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบ้านหนุน กล่าวคือ ในการเรียนรู้ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจำเป็นต้องอาศัยการช่วยเหลือซึ่งกันและกันของผู้สูงอายุ เช่น การทอดผ้าฝ้ายพื้นเมืองที่ต้องรู้พื้นความจำผ่านการเรียนรู้ร่วมกัน การสานต่อประเพณีท้องถิ่นที่ต้องอาศัยประสบการณ์ความสามารถของปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุ การจัดตั้งกลุ่ม ชมรมและเครือข่ายโดยมีกิจกรรมอย่างต่อเนื่องนั้นจำเป็นต้องมีกระบวนการแบ่งปันความรู้และประสบการณ์ ขณะที่อีกประเด็นหนึ่งคือปัจจัยที่เป็นอุปสรรคนั้น ความห่วงใยของผู้สูงอายุปราชญ์ชาวบ้านสะท้อนอย่างชัดเจนว่า เมื่อหมดรุ่นนี้ไปแล้ว (ด้วยปัญหาสุขภาพหรือการละสังขาร) ภูมิปัญญาท้องถิ่นจะยังคงอยู่หรือสานต่อไปหรือไม่ ซึ่งเป็นประเด็นที่ชาวตำบลบ้านหนุนต้องขบคิดต่อไป

ยิ่งไปกว่านั้น ประเด็นในการอภิปรายสุดท้ายว่าด้วยแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นของตำบลบ้านหนุน การฝึกกำลังจำเป็นต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุ โดยให้เขารู้สึกว่ามีคุณค่า เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนท้องถิ่น เปิดโอกาสและเวทีให้เขาแสดงศักยภาพ ความสามารถ และประสบการณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภูมิปัญญาที่แต่ละท่านมี กอปรกับการสนับสนุนทางสังคมจากทั้งภายในและภายนอกชุมชน อันหมายถึง งบประมาณ เวทีการเรียนรู้เพื่อจัดการทางภูมิปัญญา หน่วยงานโดยเฉพาะอย่างยิ่งภาครัฐ ในเขตพื้นที่ สอดคล้องกับการศึกษาของ จันทนา สุ่มทา⁶ ซึ่งพบว่า การสนับสนุนการมีส่วนร่วมหรือให้ผู้สูงอายุเข้าเป็นส่วนหนึ่งของการพัฒนาท้องถิ่นนั้นจำเป็นต้องอาศัยทุนภายในคือ มีระบบคิด มีการจัดการทางภูมิปัญญา ผู้สูงอายุที่เป็นผู้นำมีความเข้มแข็งทางความคิด และมีวิธีปฏิบัติโดยนำความต้องการของกลุ่มผู้สูงอายุในชุมชนเข้าสู่กระบวนการแก้ไขปัญหา นอกจากนั้น ยังต้องอาศัยทุนภายนอก คือ ภาครัฐองค์กรที่เกี่ยวข้องในพื้นที่ อาทิ โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล องค์การบริหารส่วนตำบลเข้ามาสนับสนุนทั้งด้านวัสดุอุปกรณ์ งบประมาณ อีกทั้งกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นด้วย และที่สำคัญที่สุด การสืบสานภูมิปัญญาอย่างยั่งยืนได้นั้นจะเป็นไปไม่ได้เลย หากปราศจากการมีส่วนร่วมและการสนับสนุนจากเครือข่ายเด็กและเยาวชนคนรุ่นใหม่ อีกทั้งเป็นผู้จะนำทางท้องถิ่นสู่อนาคตที่ดีในวันข้างหน้าบนพื้นฐานของอัตลักษณ์ของท้องถิ่นและจิตสำนึกสาธารณะที่มีต่อชุมชน

6. สรุปผลการวิจัยและข้อเสนอแนะ

ข้อมูลจากวิธีการสัมภาษณ์ลุ่มลึกและการสนทนากลุ่ม พบว่า เมื่อสืบค้นสิ่งที่เรียกว่าเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านของชาวตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่นั้นมีหลากหลาย สืบทอดต่อกันมาจากรุ่นสู่รุ่น การวิจัยนี้หยิบยกภูมิปัญญาดังกล่าวถอดออกมาเป็นบางส่วน (มิใช่ทั้งหมดทั้งสิ้น) โดยสามารถแบ่งได้เป็น 6 ประเภทจากการลงพื้นที่สืบค้นเรื่องเล่ากับปราชญ์ชาวบ้านผู้สูงอายุ ได้แก่

1) ภูมิปัญญาด้านการเล่น (recreational local wisdom)

⁶ จันทนา สุ่มทา, ทุนทางสังคมในการจัดการตนเองของกลุ่มส่งเสริมสุขภาพและสวัสดิการผู้สูงอายุตำบลสุขสำราญ อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาการบริหารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, 2559, หน้า 99-104.

- 2) ภูมิปัญญาด้านการอนุรักษ์ป่าชุมชน (local wisdom of community forest conservation)
- 3) ภูมิปัญญาด้านภาษาล้านนา (local wisdom of Lanna language)
- 4) ภูมิปัญญาด้านประเพณีท้องถิ่น (local wisdom of local ritual)
- 5) ภูมิปัญญาด้านการรักษาสุขภาพและการทำสมุนไพร (local wisdom of health treatment and herbal production)
- 6) ภูมิปัญญาด้านงานฝีมือ (handcraft local wisdom)

อุปสรรคในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบ้านหนอง อำเภอสอง จังหวัดแพร่

- 1) การปะทะสังสรรค์ระหว่างกระบวนการกลายเป็นสมัยใหม่ (modernization) กับการอนุรักษ์สิ่งที่เรียกว่าเป็นพื้นบ้านดั้งเดิมของชุมชนท้องถิ่น (revitalization of localization)
- 2) การสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นจำเป็นต้องใช้ผู้สูงอายุซึ่งได้ศึกษามาเท่านั้น เด็กหรือเยาวชนขาดความรู้ความเข้าใจในการปฏิบัติ และเกิดช่องว่างระหว่างวัย
- 3) การกลืนกินของลัทธิบริโภคนิยม (consumerism) และวัตถุนิยม (materialism) กลบเลือนจิตสำนึกสาธารณะของเยาวชนรุ่นหลัง อีกทั้งขาดการปลูกฝังจิตสำนึกความเป็นท้องถิ่นกับเยาวชนรุ่นหลังให้เห็นคุณค่าของภูมิปัญญาท้องถิ่น
- 4) ภูมิปัญญาท้องถิ่นบางประการไม่ได้สร้างคุณูปการอย่างทันทีทันใดหรือเห็นผลชัดเจนจับต้องได้ เช่น การรักษาโรคและการแสวงหารายได้ ซึ่งผู้คนในท้องถิ่นมีทัศนคติที่มองว่าไม่คุ้มค่ากับการลงทุนสิ่งเหล่านี้

แนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบ้านหนอง อำเภอสอง จังหวัดแพร่

- 1) พลิกฟื้นคำว่า “โบราณไร้คุณค่าเป็นยิ่งเก่ายิ่งน่าสนใจ” รวมทั้งเข้าใจ “ความเชื่อมโยงของสรรพสิ่ง”
- 2) มีการจัดตั้งกลุ่ม ชมรม เครือข่ายที่เป็นรูปธรรมมีกิจกรรมต่อเนื่อง
- 3) การออกแบบหลักสูตรการเรียนการสอนทั้งระดับประถมและมัธยมโดยให้คุณค่ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นควบคู่กับหลักสูตรการศึกษาแกนกลางของกระทรวงศึกษาธิการ
- 4) การพัฒนาตำบลบ้านหนองเป็นแหล่งท่องเที่ยวโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (community-based tourism) บูรณาการกับทุนทางสังคมของอำเภอสองที่มีอยู่ให้กลายเป็นการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม (cultural tourism) และการท่องเที่ยวเชิงนิเวศ (eco-tourism) ได้อย่างไม่ยาก
- 5) ผลักดันการสร้างเครือข่ายภูมิปัญญาและเสริมสร้างการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนผ่านประเพณีท้องถิ่น
- 6) การปลูกจิตสำนึกเด็กและเยาวชนที่นอกเหนือจากหลักสูตรหลักในโรงเรียน
- 7) การสนับสนุนจากหน่วยงานรัฐในพื้นที่อย่างแข็งขัน

ข้อเสนอแนะ

- 1) โครงการวิจัยนี้มีอาจอ้างสิทธิในแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาบนความคิดของผู้วิเคราะห์ข้อมูลการวิจัยเท่านั้น ทว่าต้องเกิดขึ้นจากฉันทามติและความคิดริเริ่มของทั้งผู้นำท้องถิ่น ปราชญ์ชาวบ้าน

ตลอดจนผู้คนในชุมชนเป็นผู้สร้างสรรค์สิ่งเหล่านี้เป็นรูปธรรมขึ้น ซึ่งแนวทางในการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ตำบลบ้านหนุนที่เป็นไปได้นั้น คณะผู้วิจัยได้นำเสนอแล้วในหัวข้อแนวทางการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่น ทว่า ประเด็นที่ควรต่อยอดสืบไปถ้าต้องการสืบสานภูมิปัญญาท้องถิ่นตำบลบ้านหนุนนั้น มีดังต่อไปนี้

2) การต่อยอดภูมิปัญญาท้องถิ่นสู่เชิงพาณิชย์ หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนุน หน่วยงานระดับอำเภอและจังหวัดควรชี้แนะแนวทางการตลาดกับประชาชนชาวบ้านและประชาชนในตำบลบ้านหนุนถึงช่องทางและโอกาสที่จะทำให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นต่อยอดสู่เชิงพาณิชย์อย่างเป็นรูปธรรมขึ้น เช่น ภูมิปัญญาด้านงานฝีมือและภูมิปัญญาด้านการทำสมุนไพร เป็นต้น

3) ควรมีการศึกษาความเป็นไปได้ (feasibility study) เกี่ยวกับการพัฒนารูปแบบการท่องเที่ยวโดยใช้ชุมชนเป็นฐานซึ่งบูรณาการเชิงพื้นที่ทั้งมิตินิเวศวิทยาและวัฒนธรรมอันเป็นทุนทางสังคมของตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่ โดยอาจมีหมู่บ้านนำร่องจัดตั้งโฮมสเตย์ซึ่งมีแนวโน้มได้รับความสนใจจากนักท่องเที่ยวทั้งในประเทศและต่างประเทศ

4) การจัดตั้ง “พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่น” (local museum) ที่บอกเล่าเรื่องราว ประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นตำบลบ้านหนุนและมีนิทรรศการจัดแสดงภูมิปัญญาท้องถิ่นรวมอยู่ด้วย ทั้งนี้พิพิธภัณฑ์ท้องถิ่นยังสามารถดำเนินงานแบบบูรณาการเชิงพื้นที่ร่วมกับการจัดการท่องเที่ยวโดยใช้ชุมชนเป็นฐานด้วย

5) หน่วยงานรัฐในพื้นที่ควรผลักดันให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเข้าไปอยู่ในหลักสูตรระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษามากขึ้น

6) หน่วยงานรัฐในพื้นที่ควรจัดตั้งกลุ่ม ชมรม และเครือข่ายที่มีกิจกรรมต่อเนื่องโดยมีเด็กและเยาวชนเข้ามามีส่วนร่วมด้วยเพื่ออุดช่องว่างระหว่างวัย สานสายใยสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชนเพราะเยาวชนเป็นกลไกสำคัญที่ทำให้ภูมิปัญญายังคงอยู่หรือเลือนหาย เมื่อเกิดกระบวนการเรียนรู้ระหว่างเยาวชนกับประชาชนชาวบ้าน หรือเยาวชนกับคนทำงานเชิงวัฒนธรรมแล้ว ประเด็นการต่อยอดและยกระดับภูมิปัญญาท้องถิ่นให้ยั่งยืนก็จะเริ่มต้นดำเนินการได้

7. กิตติกรรมประกาศ

โครงการวิจัยนี้ขอขอบพระคุณภาคีที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะอย่างยิ่ง นักวิจัยในพื้นที่และเจ้าหน้าที่ประสานงานที่คอยจัดเวทีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้สนทนากลุ่ม และนัดสัมภาษณ์กับประชาชนชาวบ้านผู้สูงอายุในพื้นที่ เครือข่ายผู้สูงอายุจากโรงเรียนผู้สูงอายุตำบลบ้านหนุน สิ่งแวดล้อมในพื้นที่ วิถีชีวิต วัฒนธรรม แหล่งท่องเที่ยวทางธรรมชาติ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนุน อำเภอสอง จังหวัดแพร่ที่เปิดโอกาสพื้นที่เรียนรู้สู่การสร้างสรรค์ความรู้ด้วยกัน ทีมงานคณะนักวิจัยที่คอยแลกเปลี่ยน เสนอแนะแนวทางการออกแบบการวิจัย ตลอดจนหัวหน้าแผนงานโครงการใหญ่ที่คอยส่งเคราะห์บทเรียนรู้จากการวิจัยนี้

8. เอกสารอ้างอิง

จันทนา สุ่มทา. ทุนทางสังคมในการจัดการตนเองของกลุ่มส่งเสริมสุขภาพและสวัสดิการผู้สูงอายุ ตำบลสุขสำราญ อำเภอตากฟ้า จังหวัดนครสวรรค์. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรบัณฑิตสาขาวิชาการบริหารเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น มหาวิทยาลัยราชภัฏนครสวรรค์, 2559

วารสารวิทยาลัยสงฆ์นครลำปาง ปีที่ 9 ฉบับที่ 2 (พฤษภาคม-สิงหาคม 2563)

นิตยา สุวรรณเพชร. **พัฒนาการมีส่วนร่วมของผู้สูงอายุในชุมชน**. วิทยานิพนธ์ปริญญา
พยาบาลศาสตรมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2554

สมจิต แดนสีแก้ว และคณะ. **การพัฒนาความสามารถในการดูแลตนเองและการมีส่วนร่วมของ
ผู้สูงอายุในชนบท จังหวัดขอนแก่น**. ภาควิชาพยาบาลสาธารณสุขศาสตร์ คณะพยาบาลศาสตร์
มหาวิทยาลัยขอนแก่น, 2540

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ. **ยุทธศาสตร์การวิจัยรายสาขา :ด้านสังคมผู้สูงอายุ**, ม.ป.ท, 2555
องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านหนอง. **คู่มือปฐมนิเทศ โรงเรียนสร้างสุขผู้สูงอายุตำบลบ้านหนอง**. องค์การ
บริหารส่วนตำบลบ้านหนอง อำเภอสอง จังหวัดแพร่, 2560

Vimolpun Nitipong. **Elderly Participation in Self-help Group Development**, Thesis Submitted of
Doctor of Philosophy (Medical and Health Social Sciences) ,Faculty of Graduate Studies,
Mahidol University, 2002